

„Wychowanie w Rodzinie” t. XVIII (2/2018)

nadesłany: 02.10.2018 r. – przyjęty: 06.12.2018 r.

Piotr KWIATKOWSKI*

Gotowość do agresji interpersonalnej w interakcyjnej perspektywie ryzyka i protekcji

Readiness to engage in interpersonal aggression
in the interactive perspective of risk and protection

Streszczenie

Cel: W części teoretycznej zdefiniowano i określono formy agresji oraz wskazano teorie wyjaśniające gotowość do zachowań agresywnych. Wyznaczono ramy poszukiwań badawczych, wprowadzając pojęcie czynników ryzyka i czynników protekcyjnych oraz wskazując dwa modele działania czynników protekcyjnych (równoważenie ryzyka i redukcowanie ryzyka).

Metody: W części metodologicznej wyszczególniono zadanie badawcze w postaci zweryfikowania obu modeli protekcji. Wskazano zmienne niezależne w obszarach ryzyka (deficyt samokontroli, problemy eksternalizacyjne, potrzebę silnych wrażeń i poziom frustracji) oraz protekcji (więź z rodzicami, kontrolę rodzicielską i ogólną ocenę jakości wychowania w rodzinie generacyjnej) oraz zmienną zależną w postaci indeksu gotowości behawioralnej do zachowań agresywnych (zsumowane wskaźniki postawy, normy subiektywnej i agresywnych zachowań w przeszłości). Próbę stanowiło 229 uczniów szkół średnich z województwa opolskiego i śląskiego. Wykorzystano pięć technik analizy danych: analizę korelacji, analizę czynnikową, analizę rzetelności wykorzystanych skal pomiarowych, analizę regresji wielokrotnej i czynnikową analizę regresji.

* e-mail: piotr.kwiatkowski@uwr.edu.pl

Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, ul. J.W. Dawida 1, 50-527 Wrocław, Polska.
ORCID: 0000-0002-4283-0278.

Wyniki: Analizy czynnikowe uzasadniły powiązanie czynników ryzyka i czynników protekcji w dwa zbiorcze indeksy ryzyka i protekcji. Analizy regresji (wielokrotnej i czynnikowej) pozwoliły skonfrontować oba modele (równoważenia i redukcji ryzyka) z danymi z próby. Badania nie dały podstaw do weryfikacji słuszności żadnego z wyżej wymienionych modeli. Model równoważenia ryzyka nie uzyskał potwierdzenia, ponieważ czynniki protekcyjne nie wykazały predyktywności względem gotowości behawioralnej do agresji. Model redukcji ryzyka nie uzyskał potwierdzenia, ponieważ wysoka wartość czynników protekcyjnych nie prowadziła do obniżenia gotowości do agresji u osób obciążonych wysoką wartością indeksu ryzyka. Obraz istotnej zależności interakcyjnej był bardziej złożony – ujawniono, że wysoka wartość indeksu protekcji prowadzi do ekstremalnie niskiej gotowości do agresji u osób nie obciążonych oraz do ekstremalnie wysokiej gotowości do agresji u osób obciążonych wysoką wartością indeksu ryzyka agresji.

Wnioski: Wysoka funkcjonalność rodziny generacyjnej nie wyklucza skłonności do agresji, a w pewnych okolicznościach w postaci wysokiego nasilenia indywidualnych predyspozycji do agresji może nawet zwiększać ryzyko, co może stanowić istotny problem z punktu widzenia prewencji i wskazanie do poszukiwania specyficznych rozwiązań w tym zakresie.

Słowa kluczowe: agresja, agresywność, samokontrola, funkcjonalność rodziny.

Abstract

Aim: In the theoretical part forms of aggression are named and defined, and the theories explaining the readiness to engage in aggressive behaviour are discussed. An outline of scientific investigation has been provided, with the introduction of the notions of risk factors and protective factors, as well as discussion of two models of the functioning of protective factors (risk compensation and risk reduction).

Methods: In the methodological part the research aim is defined as the verification of both the models of protection. Independent variables in risk areas (self-control deficit, externalisation difficulties, the need to seek powerful sensations, and frustration level) and protection (relationship with parents, parental control, and the general assessment of the quality of upbringing in the family of origin), as well as the dependent variable in the form of the index of the behavioural readiness to engage in aggressive behaviour (sum of the indicators of attitude, subjective norm, and aggressive behaviour in the past) are presented. The sample included 229 secondary school students from Opolskie and Slaskie voivodships. Five data analysis techniques have been employed: correlation analysis, factor analysis, analysis of the reliability of the used measurement scales, multiple regression analysis, and factorial regression analysis.

Results: Factor analyses have justified the connection of the risk factors and the protection factors into two collective indexes of risk and protection. Regression analyses (multiple and factorial) made it possible to confront both the models (risk compensation and risk reduction) with the data from the sample. The research has not provided a basis for the verification of the correctness of any of the models mentioned above. The risk compensation model has not been confirmed because the protective factors

have not presented themselves as predictive in relation to the readiness to engage in behavioural aggression. The risk reduction model has not been confirmed, because the high value of protective factors has not led to a decrease in the readiness to engage in aggression in individuals with a high value of the risk index. The image of the significant interactive relationship was more complex – it has been presented that a high protective index leads to an extremely low willingness to aggression in individuals with a low risk index of aggression and an extremely high willingness to aggression in individuals with a high value of the aggression risk index.

Conclusions: High functionality of the family of origin does not exclude propensity for aggression, and in certain circumstances in the form of high intensity of individual aggressive predispositions it may even increase the risk, which can constitute a significant problem from the perspective of prevention and an incentive to seek specific solutions in this matter.

Keywords: aggression, aggressiveness, self-control, functionality of families.

Wprowadzenie

Agresja interpersonalna oznacza bezprawne lub nie mieszczące się w regulach wzajemnych relacji czynności lub/i reakcje ukierunkowane bezpośrednio na wyrządzenie krzywdy innej osobie lub realizację własnych potrzeb jednostki jej kosztem. Jeśli tego typu działania podejmowane są w warunkach nierównowagi sił przez jednostkę silniejszą, to nazywamy je przemocą. Jeśli przybierają one postać powtarzalną w dłuższym okresie, to w używa się wobec nich terminów *mobbing* lub *bullying*. Agresja i przemoc są przejawami niedostosowania społecznego i niektórych zaburzeń osobowości. W mniej nasilonej postaci, gdy występują incydentalnie, można je uznać za tzw. *zachowania problemowe* lub/i *zachowania ryzykowne*. Agresję można klasyfikować na różne sposoby. Przyjmuję, że ze względu na motywację do tego rodzaju działań można je dzielić¹ – nie do końca rozłącznie – na *agresję gniewną* (dla odreagowania frustracji), *agresję instrumentalną* (dla ułatwienia realizacji celów osobistych) oraz *agresję spontaniczną* (dla dostarczenia sobie przyjemnej stymulacji). Agresję, która należy do kategorii behawioralnych odróżnia się od *agresywności*, która jest dyspozycją wewnętrzną – utrwaloną skłonnością czy też gotowością do zachowań agresywnych. Etiologiczne tło takiej gotowości tworzy wiele czynników w tym: (1) wielokrotne doświadczenia niezaspokojenia potrzeb i zablokowania realizacji dążeń (tło frustracyjne), (2) modelowanie i wzmacnianie zachowań agresywnych lub/i karanie lub niewzmacnianie zachowań alternatywnych wobec agresji (tło uczeniowe); (3) dyspozycje indywidualne (tło genetyczne i sprzyjające agresji endofenotypy).

¹ Zob.: J. Reykowski, G. Kochańska, *Szkice z teorii osobowości*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1980.

Gotowość do zachowań problemowych w niektórych koncepcjach jest określana jako *intencja*² lub jako *skłonność*³. Intencja jest świadomym zamiarem zachowania się w określony sposób, zaś skłonność, oprócz intencjonalności, zawiera też oportunizm, czyli wykorzystanie sprzyjających okazji. Skłonność jest więc pojęciem szerszym – obejmuje szersze spektrum aktywności człowieka. W teorii Iana Ajzena⁴ wyznacznikiem intencji jest (1) *postawa wobec zachowania*, czyli pozytywny bilans antycypowanych profitów i strat z tytułu podjęcia aktywności, ważonych ich subiektywnym znaczeniem dla podmiotu (najogólniej mówiąc postrzeganie zachowania jako sensownego z perspektywy potrzeb jednostki), *norma subiektywna*, czyli postrzeganie zachowania jako akceptowanego przez osoby znaczące przy uwzględnieniu zdolności tych osób do nagradzania i karania jednostki oraz *kontrola behawioralna*, czyli poczucie wykonalności działania wynikające z oceny jego obiektywnej trudności oraz osobistej kompetencji sprawczej. W teorii prototyp–skłonności⁵ w miejsce kontroli behawioralnej wstawiono po prostu fakt uprzedniego wykonywania działania określonego rodzaju lub działań podobnych (*past behaviour*), wychodząc z założenia, że uprzednie doświadczenie jest kluczowym źródłem zdolności sprawczej. Dodano poza tym kategorię określoną jako *prototyp*, oznaczającą wyobrażenie jednostki o typowych cechach ludzi przejawiających i nie przejawiających określonego zachowania oraz o społecznej ocenie tych cech. Uznałem, że kontrolę behawioralną można zastąpić uprzednimi zachowaniami. Przyjąłem poza tym, że prototyp może mieścić się w kategoriach postawy i normy subiektywnej, jako specyficzna ich postać, więc można zrezygnować z jego badania. Wobec powyższego gotowość behawioralna do agresji interpersonalnej będzie, w moich badaniach, oznaczana tylko trzema pomiarami: postawy, normy subiektywnej i agresywnego zachowania w przeszłości.

Poszukując uwarunkowań gotowości do zachowań agresywnych młodzieży, przyjąłem, że należy wyróżnić wśród nich dwie główne kategorie: *czynniki ryzyka* (zjawiska zwiększające prawdopodobieństwo wystąpienia określonego problemu w zachowaniu) oraz *czynniki ochronne* (zjawiska, których wystąpienie zmniejsza prawdopodobieństwo wystąpienia określonego problemu w zachowaniu). W literaturze przedmiotu czynniki chroniące dzieli się z grubsza na dwie kategorie według sposobu ich działania. Pierwszą są zjawiska, które sprzyjają dobremu przystosowaniu w sposób niezależny od wystąpienia czynników ryzy-

² I. Ajzen, *The theory of planned behavior*, „Organizational Behavior and Human Decision Processes” 1991, nr 50, s. 179–211; M. Fishbein, I. Ajzen, *Belief, attitude, intention and behavior: An introduction to theory and research*, Addison–Wesley, Reading 1975.

³ M. Gerrard, F.X. Gibbons, A.E. Houlihan, M.L. Stock, E.A. Pomery, *A dual process approach to health risk decision making: The prototype willingness model*, „Developmental Review” 2008, nr 28, s. 29–61.

⁴ I. Ajzen, *The theory of planned behavior...*, dz. cyt., s. 179–211.

⁵ M. Gerrard, F.X. Gibbons, A.E. Houlihan, M.L. Stock, E.A. Pomery, *A dual process approach to health risk decision making...*, dz. cyt., s. 29–61.

ka (*model równoważenia/kompensowania ryzyka*). Drugą kategorią są zjawiska, które sprzyjają niesprawdzeniu się negatywnej prognozy u jednostek obciążonych czynnikiem ryzyka (*model redukowania ryzyka* lub *model protekcyjny*). W tym przypadku czynnik ochronny działa korzystnie (tylko lub głównie) na jednostki obciążone czynnikami ryzyka a nie poprawia funkcjonowania jednostek, które nie podlegają takiemu obciążeniu.

Kierując się ustaleniami z analizy badań nad uwarunkowaniami zachowań problemowych młodzieży oraz rodzinnymi wyznacznikami skuteczności profilaktyki zachowań problemowych⁶ a także koncepcjami wiążącymi dobrostan członków rodziny z jej systemowymi właściwościami, zwłaszcza resiliencją systemu rodzinnego⁷, uznałem, że potencjał protekcyjny rodziny tworzą trzy kluczowe zmienne: więzi dzieci z rodzicami i efektywność kontroli rodziców nad dziećmi i ogólna ocena funkcjonalności wychowawczej systemu rodzinnego (dokonywana przez dzieci). Niezależnie od konceptualizacji protekcji wszelkie rozważania na jej temat muszą uwzględniać kontekst ryzyka, czyli czynniki predysponujące do wystąpienia zaburzeń lub problemów przystosowawczych.

W badaniach zamierzałem testować wzmiankowane wyżej dwa modele protekcji (redukcji ryzyka i równoważenia ryzyka) analizując je w kontekście relacji pomiędzy frustracyjnym i osobowościowymi czynnikami ryzyka agresji a gotowością młodzieży do agresji interpersonalnej (gotowość tę nazywam po prostu *agresywnością*). Pisząc o frustracyjnej etiologii agresji, mam na myśli negatywne efekty niezadowolenia jednostki z własnego położenia życiowego (z towarzyszącym mu poczuciem niemożności zmiany tego stanu rzeczy). Takie podejście jest akcentowane w niektórych ujęciach kryminologicznych. Przykła-

⁶ D. Baumrind, *Effective parenting during the early adolescent transition*, [w:] P.A. Cowan i M. Hetherington (red.), *Family transitions* (ss. 111–163), Erlbaum, Hillsdale 1991; D. Baumrind, *Current patterns of parental authority*, „Developmental Psychology Monographs” 1971, nr 4, s. 1–103; K.L. Kumpfer, R. Alvarado, *Family-strengthening approaches for the prevention of youth problem behaviors*, „American Psychologist” 2003, nr 58(6–7), s. 457–465; K.L. Kumpfer, R. Alvarado, H.O. Whiteside, *Family-based interventions for substance use and misuse prevention*, „Substance Use & Misuse” 2003, nr 38(11–13), s. 1759–1787; K.L. Kumpfer, V. Molgaard, R. Spoth, *The Strengthening Families Program for the prevention of delinquency and drug use*, „Preventing childhood disorders, substance abuse, and delinquency” 1996, nr 3, s. 241–267; K.L. Kumpfer, C.W. Turner, *The social ecology model of adolescent substance abuse: Implications for prevention*, „International Journal of the Addiction” 1990–1991, nr 25(4A), s. 435–463; L. Steinberg, J.D. Elmen, N.S. Mounts, *Authoritative parenting, psychosocial maturity, and academic success among adolescents*, „Child Development” 1989, nr 60(6), s. 1424–1436.

⁷ K. Black, M. Lobo, *A conceptual review of family resilience factors*, „Journal of Family Nursing” 2008, nr 14(1), s. 33–55; C.S. Henry, A. Sheffield Morris, A.W. Harrist, *Family resilience: Moving into the third wave*, „Family Relations” 2015, nr 64(1), s. 22–43; A.S. Masten, A.R. Monn, *Child and family resilience: A call for integrated science, practice, and professional training*, „Family Relations” 2015, nr 64(1), s. 5–21; D. Olson, *FACES IV and the circumplex model: Validation study*, „Journal of Marital and Family Therapy” 2011, nr 37(1), s. 64–80; F. Walsh, *Family resilience: A developmental systems framework*, „European Journal of Developmental Psychology” 2016, nr 13(3), s. 313–324; F. Walsh, *Family resilience: A framework for clinical practice*, „Family Process” 2003, nr 42(1), s. 1–18.

dem może być teoria napięcia Roberta Agnew⁸. Mechanizmy te uwzględnia również model Georga Waltersa⁹. Znajdziemy je także w opisie motywacyjnego tła przestępczości w koncepcji Czesława Czapowa¹⁰. W obszarze osobowościowych uwarunkowań agresji uwzględniłem trzy zmienne: występowanie eksternalizacyjnych zachowań w dzieciństwie¹¹, deficyty samokontroli jako ogólna predyspozycja do dewiacji¹² oraz poszukiwanie silnych wrażeń¹³. Te trzy osobowościowe czynniki wyrażają bardziej ogólną właściwość, którą w literaturze określa się jako *neurobehawioralne rozhamowanie*¹⁴. Rozhamowanie jest cechą powiązaną z antysocjalnością – w tzw. *koncepcji triarchicznej* jest ono jedną z trzech kluczowych cech psychopatii – obok zuchwałości i bezduszości¹⁵. Taki neurobehawioralny katalog czynników ryzyka agresji oznacza, że w dalszych rozważaniach nie uwzględniam realizowanej „na chłodno” agresji instrumentalnej i stosowania technik manipulacji ze szkodą dla innych ludzi. Pomijam także poznawcze determinanty agresji, w postaci umysłowej reprezentacji innych ludzi

⁸ R. Agnew, *Building on the foundation of General Strain Theory: Specifying the types of strain most likely to lead to crime and delinquency*, „Journal of Research in Crime and Delinquency” 2001, nr 38(4), s. 319–361.

⁹ G. Walters, *Criminal belief systems: An integrated-interactive theory of lifestyles*, Greenwood Publishing Group, Westport 2002.

¹⁰ C. Czapów, *Wychowanie resocjalizujące*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1978; C. Czapów, S. Jedlewski, *Pedagogika resocjalizacyjna*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1971.

¹¹ T.M. Achenbach, M.Y. Ivanova, L.A. Rescorla, L.V. Turner, R.R. Althoff, *Internalizing/externalizing problems: Review and recommendations for clinical and research applications*, „Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry” 2016, nr 55(8), s. 647–656.

¹² M.R. Gottfredson, T. Hirschi, *A general theory of crime*, Stanford University Press, Stanford 1990; H. Buker, *Formation of self-control: Gottfredson and Hirschi's general theory of crime and beyond*, „Aggression and Violent Behavior” 2011, nr 16(3), s. 265–276; H.G. Grasmick, C.R. Tittle, R.J. Bursik, B.J. Arneklev, *Testing the core empirical implications of Gottfredson and Hirschi's general theory of crime*, „Journal of Research in Crime and Delinquency” 1993, nr 30(1), s. 5–29.

¹³ M. Zuckerman, *Sensation seeking: A comparative approach to a human trait*, „Behavioral and brain sciences” 1984, nr 7(3), ss. 413–434; C.R. Cloninger, D.M. Svrakic, T.R.C. Przybeck, *A psychobiological model of temperament and character*, „Archives of General Psychiatry” 1993, nr 50, ss. 975–990; R. Daitzman, M. Zuckerman, *Disinhibitory sensation seeking, personality and gonadal hormones*, „Personality and Individual Differences” 1980, nr 1(2), s. 103–110; P. Horvath, M. Zuckerman, *Sensation seeking, risk appraisal, and risky behaviour*, „Personality and individual differences” 1993, nr 14(1), s. 41–52; M. Zuckerman, *P-Impulsive sensation seeking and its behavioral, psychophysiological and biochemical correlates*, „Neuropsychobiology” 1993, nr 28, s. 30–36.

¹⁴ L. Kirisci, R.E. Tarter, M. Reynolds, M. Vanyukov, *Individual differences in childhood neurobehavior disinhibition predict decision to desist substance use during adolescence and substance use disorder in young adulthood: A prospective study*, „Addictive Behaviors” 2006, nr 31; R.E. Tarter, L. Kirisci, A. Mezzich, J.R. Cornelius, K., Pajer, M. Vanyukov, W. Gardner, T. Blackson i D. Clark, *Neurobehavioral disinhibition in childhood predicts early age at onset of substance use disorder*, „American Journal of Psychiatry” 2003, nr 160(6), s. 1078–1085.

¹⁵ C.J. Patrick, D.C. Fowles, R.F. Krueger, *Triarchic conceptualization of psychopathy: Developmental origins of disinhibition, boldness, and meanness*, „Development and Psychopathology” 2009, nr 21(3), s. 913–938.

i sytuacji społecznych¹⁶ oraz wątki metapoznawcze¹⁷. W pierwszym planie występuje agresja frustracyjna i spontaniczna a więc takie jej postacie, które można rozumieć jako społecznie dysfunkcjonalne formy regulacji emocji.

Zmienne i pomiar

Najpierw przedstawię treść wszystkich zastosowanych narzędzi pomiaru. Charakterystykę psychometryczną skal pomiarowych podam na końcu (zob. Tab. 1 i 2).

Agresywność

Agresywność rozumiem w tej pracy jako psychologiczną gotowość do zachowania agresywnego. Jest ona zoperacjonalizowana jako suma trzech wskaźników: (1) sprzyjającej agresji *postawy* podmiotu, (2) sprzyjającej agresji *normy subiektywnej* (wyznaczniki intencji behawioralnej w Teorii Uzasadnionego Działania i Teorii Planowanego Zachowania – Ajzena, 1991) oraz (3) deklaracji posługiwania się w ostatnim czasie tego rodzaju zachowaniem. O gotowości do agresji wnioskuję na podstawie tego, że jednostka (1) uznaje agresywne zachowanie za sensowne z jej perspektywy, (2) za dopuszczalne z punktu widzenia ludzi dla niej znaczących oraz (3) w przeszłości zachowywała się w taki sposób (a więc miała szanse doświadczyć wzmacniającego efektu czynności agresywnych). Niżej podaję itemy podskal odpowiadające powyższym konstruktom.

Zachowane agresywne w przeszłości

Czy w ciągu ostatnich trzech miesięcy zachowałeś/aś się w podany nize sposób? (1) nie – (2) jeden raz – (3) dwa lub trzy razy – (4) więcej niż trzy razy. Itemy: *Krzyczałeś(aś) na nauczyciela lub obraziłeś(aś) go słowami lub gestami. W złości lub dla zabawy zniszczyłeś(aś), coś co nie było Twoją własnością. Dokuczałeś(aś) komuś słabszemu. Uderzyłeś(aś) kogoś w twarz. Uczestniczyłeś(aś) w zbiorowej bójce lub „ustawce”.*

Postawa wspierająca zachowania agresywne

Co myślisz na temat zachowań podanych niżej? Oceń na skali od 1 do 5, gdzie 1 = jest to zdecydowanie zły pomysł, nie akceptuję tego a 5 = akceptuję takie zachowanie, może to być niezły pomysł. Itemy: *Krzyczenie na nauczyciela lub obrażenie go słowami lub gestami, w odpowiedzi na niesprawiedliwe potraktowanie. Zniszczenie czegoś, coś co nie jest Twoją własnością w złości lub dla zaba-*

¹⁶ N.R. Crick, K.A. Dodge, *A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment*, „Psychological Bulletin” 1994, nr 115(1), s. 74–101; E.A. Lemerise, W.F. Arsenio, *An integrated model of emotion processes and cognition in social information processing*, „Child Development” 2000, nr 71(1), s. 107–118.

¹⁷ S.B. Moeller, *The metacognitive anger processing (MAP) scale: Preliminary testing*, „Behavioural and Cognitive Psychotherapy” 2016, nr 44(4), s. 504–509.

wy. *Dokuczanie komuś, kogo wszyscy mają za głupka. Uderzenie kogoś w twarz w odpowiedzi na prowokację. Uczestniczenie w zbiorowej bójce lub „ustawce”.*

Norma subiektywna wspierająca agresję

Czy Twoi przyjaciele akceptowaliby podane niżej zachowania? (1) zdecydowanie nie, (2) raczej nie, (3) nie wiem, (4) raczej tak, (5) zdecydowanie tak. *Itemy: Krzyczenie na nauczyciela lub obrażenie go słowami lub gestami, w odpowiedzi na niesprawiedliwe potraktowanie. Zniszczenie czegoś, coś co nie jest Twoją własnością w złości lub dla zabawy. Dokuczanie komuś kogo wszyscy mają za głupka. Uderzenie kogoś w twarz w odpowiedzi na prowokację. Uczestniczenie w zbiorowej bójce lub „ustawce”.*

Deficyt samokontroli

Deficyt samokontroli rozumiany jest w sposób przyjęty w Ogólnej Teorii Przestępstwa (*General Theory of Crime*) Gottfredsona i Hirschi'ego¹⁸. Cecha ta jest w tej koncepcji traktowana jako ogólna predyspozycja do dewiacji, wynikająca z właściwości wrodzonych oraz – przede wszystkim – ze słabości socjalizacyjnych procesów uczenia się samokontroli. Deficyty samokontroli są więc zasadniczo konsekwencją deficytów więzi/kontroli społecznej¹⁹. Oto itemy mierzące tę cechę: *Często robię coś, co daje przyjemność tu i teraz, nawet kosztem możliwości realizacji celów przyszłościowych. Kiedy sprawy stają się zbyt skomplikowane, to przestaję się starać. Często podnieca mnie robienie rzeczy, z powodu których mogę mieć kłopoty. Mam więcej energii i potrzebę aktywności, niż większość osób w moim wieku. Próbuje dostać to co chcę, nawet gdy wiem, że inni będą mieli z tego jakiś kłopot. Łatwo tracę panowanie nad sobą.* Skala odpowiedzi była czterostopniowa (od 1 = zdecydowanie nieprawda, do 4 = zdecydowanie prawda).

Poszukiwanie silnych wrażeń

Cecha ta rozumiana jest w sposób przyjęty w koncepcji Marka Zuckermana²⁰. Jest to właściwość temperamentu wiązana z antysocjalnością zachowania²¹. Skala do pomiaru tej cechy była zbudowana w nawiązaniu do *Brief Sensation Seeking Scale – BSSS*²². Utworzyłem ją tylko z czterech nieco zmodyfikowanych itemów skali (zamiast oryginalnych ośmiu): *Lubię robić niebezpieczne rzeczy (podnieca, bawi mnie ryzyko). Lubię „ostre” imprezowanie. Lubię towa-*

¹⁸ M.R. Gottfredson, T. Hirschi, *A general theory of crime...*, dz. cyt.

¹⁹ T. Hirschi, *Causes of delinquency*, University of California Press, Berkeley 1969.

²⁰ M. Zuckerman, *Sensation seeking: A comparative approach...*, dz. cyt., s. 413–434; M. Zuckerman, *P-Impulsive sensation...*, dz. cyt., s. 30–36.

²¹ K. Pospiszyl, *Psychopatia*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1985.

²² R.H. Hoyle, M.T. Stephenson, P. Palmgreen, E.P. Lorch, R.L. Donohew, *Reliability and validity of a brief measure of sensation seeking*, „Personality and Individual Differences” 2002, nr 32(3), s. 401–414.

rzystwo osób nieprzewidywalnych (mających odlotowe pomysły). Uwielbiam mieć nowe i podniecające doświadczenia, nawet jeśli są one nielegalne. Skala odpowiedzi była czterostopniowa (od 1 = zdecydowanie nieprawda, do 4 = zdecydowanie prawda).

Zachowania eksternalizacyjne przejawiane w dzieciństwie

Problemy eksternalizacyjne są jedną z form zaburzonych zachowań a ich istotą jest zmniejszona zdolność powściągnięcia aktywności szkodliwej z różnych perspektyw. Problemy tego rodzaju czynią jednostkę uciążliwą przede wszystkim dla otoczenia, co odróżnia je od problemów internalizacyjnych, które dotyczą bardziej samego podmiotu i jego wewnętrznych przeżyć²³. Skalę do pomiaru tej zmiennej utworzyłem z sześciu itemów: *W przedszkolu często kłóciłem(am) lub biłem(am) z innymi dziećmi. Jako dziecko miałem(am) duże trudności z utrzymaniem koncentracji uwagi (np. na lekcjach lub w czasie odrabiania zadań domowych). Byłem(am) dzieckiem bardzo hałaśliwym, zachowywałem się głośniejsz niż inne dzieci. W dzieciństwie sprawiałem(am) rodzicom lub nauczycielom kłopoty swoim brakiem posłuszeństwa. Sprawiałem problemy swoim nadmiernie wybuchowym charakterem. Określenie „dziecko nadpobudliwe” pasuje do tego, jak zachowywałem(am) się w dzieciństwie.* Zastosowano czterostopniową skalę odpowiedzi (od 1 = zdecydowanie nieprawda, do 4 = zdecydowanie prawda).

Poziom doświadczanej frustracji

Właściwość tę traktować można jako ogólną predyspozycję do dewiacji w świetle teorii napięcia Agnew²⁴. Uznałem, że niezadowolenie z własnego położenia życiowego oraz związana nim frustracja i poczucie pokrzywdzenia może być czynnikiem rozhamowującym²⁵. Skalę tworzyło dziewięć pozycji: *Uparcie wracają do mnie te same problemy życiowe. W moim umyśle zalegają nieprzyjemne emocje. Czuję presję niezalatwionych spraw. Martwi mnie kierunek zmian w moim życiu. Próbuję zmienić bieg moich spraw ale niewiele z tego wynika. Myślę o sobie jak o kimś, kto dał się złapać w pułapkę. Przeżycia wypalają mnie od środka. Często czuję się całkiem bezużyteczny(a). Jestem stale napięty(a), mam poczucie zagrożenia.* Itemy były zaopatrzone w czterostopniową skalę odpowiedzi (od 1 = zdecydowanie nieprawda, do 4 = zdecydowanie prawda).

Jakość wychowania w rodzinie

Cechę tę rozumiem jako funkcjonalność wychowawczą rodziny generacyjnej, która wynika ze współwystępowania konstruktywnych intencjonalnych oddziaływań wychowawczych rodziców na dzieci oraz funkcjonalności rodziny

²³ T.M. Achenbach, M.Y. Ivanova, L.A. Rescorla, L.V. Turner, R.R. Althoff, *Internalizing/externalizing problems...*, dz. cyt., s. 647–656.

²⁴ R. Agnew, *Building on the foundation of General Strain Theory...*, dz. cyt., s. 319–361.

²⁵ C. Czapów, *Wychowanie resocjalizujące...*, dz. cyt.; C. Czapów, S. Jedlewski, *Pedagogika resocjalizacyjna...*, dz. cyt.

jako systemu (dobrej komunikacji i zrównoważonych relacji w rodzinie – resiliencji systemu rodzinnego). Charakterystyka tej zmiennej była podana w innym miejscu²⁶. Pomiar tej właściwości dokonywany był w ocenie młodzieży. Itemy skali: *Moja rodzina potrafi bardzo szybko zorganizować się w odpowiedzi na pojawiające się trudności. W mojej rodzinie rodzice uczą dzieci dogadywania się i załatwiania spraw z ludźmi. Istnieją w mojej rodzinie jasne reguły, których wszyscy starają się przestrzegać. W mojej rodzinie dzieci są zachęcane do wypowiadania własnego zdania w sprawach rodzinnych. W mojej rodzinie panuje atmosfera przyjazna i spokojna. W mojej rodzinie jest przynajmniej jedna osoba dorosła, do której dzieci zwracają się o pomoc w trudnych sytuacjach. W mojej rodzinie jest ktoś, kto umie poprawić złe samopoczucie innych osób lub rozładować napięcie. Dorosłe osoby z mojej rodziny mają czas i umiejętności, by skutecznie pomóc dzieciom w nauce. W mojej rodzinie są tradycje, których istotą jest robienie czegoś razem. W mojej rodzinie rodziców i dzieci łączy upodobanie do podobnych form spędzania czasu wolnego. Istnieje w mojej rodzinie bardzo silne poczucie wspólnoty i jedności. W mojej rodzinie oboje rodzice mocno angażują się w wychowanie dzieci i opiekę nad nimi.* Zastosowana była czterostopniowa skala odpowiedzi (od 1 = zdecydowanie nieprawda, do 4 = zdecydowanie prawda).

Więź z rodzicami

Więź z rodzicami rozumiemy jako jeden ze składników więzi człowieka ze społeczeństwem, która stanowi kluczowy czynnik kontroli społecznej²⁷. Perspektywa utraty dobrej relacji z osobami znaczącymi, preferującymi prospołeczne wzorce, jest źródłem motywacji konkurencyjnej wobec motywacji dewiacyjnej. Możliwe jest również postrzeganie deficytu więzi z rodzicami jako przyczyny frustracyjnego napięcia sprzyjającego dewiacji. Sformułowałem cztery itemy diagnozujące tę zmienną: *Mama jest dla mnie autorytetem, doceniam jej mądrość. Lubię spędzać czas z moim tatą, dobrze czuję się w jego obecności. Tato jest dla mnie autorytetem, doceniam jego mądrość. Ważna dla mnie sprawą jest działanie społeczne dla dobra innych.* Skala odpowiedzi miała cztery stopnie (od 1 = zdecydowanie nieprawda, do 4 = zdecydowanie prawda).

Kontrola rodzicielska

Obejmuje jasne określenie wymagań i granic tolerancji oraz monitorowanie w tym kontekście aktywności dziecka. Jest ona traktowana jako ważny czynnik chroniący dzieci i młodzież przed podejmowaniem zachowań ryzykownych lub/i

²⁶ P. Kwiatkowski, *Teoretyczne konteksty profilaktyki niedostosowania społecznego*, Oficyna ATUT, Wrocław 2016; Tenże, *Resiliencja rodziny jako źródło pozytywnej adaptacji młodzieży*, „Wychowanie w Rodzinie”, t. XIII (1/2016), s. 311–343; P. Kwiatkowski, E. Jurczyk-Romanowska, *Funkcjonalność wychowawcza rodziny a ryzykowna aktywność młodzieży w Internecie*, „Wychowanie w Rodzinie”, t. XVIII (2/2018), s. 379–399 [w tym tomie].

²⁷ T. Hirschi, *Causes of delinquency...*, dz. cyt.; G. Walters, *Criminal belief systems...*, dz. cyt.

dewiacyjnych. Itemy skali mierzącej tę zmienną: *Rodzice wyznaczają mi stałe obowiązki domowe. Rodzice bardzo ostro reagują na zbyt późne powroty do domu. Rodzice dopytują się gdzie i z kim spędzam czas poza domem. Rodzice wnikliwie kontrolują jak idzie mi w szkole i wymagają dobrych wyników. Rodzice chcą dokładnie wiedzieć, na co wydaję otrzymane od nich pieniądze. Pozycje skali były zaopatrzone w czterostopniowy format odpowiedzi (od 1 = zdecydowanie nieprawda do 4 = zdecydowanie prawda).*

Właściwości psychometryczne zastosowanych miar przedstawione są w poniższej tabeli (por. Tab. 1).

Tabela 1. Zmienne do analiz – charakterystyki poszczególnych skal pomiarowych: przedział ładunków czynnikowych, średnie i odchylenia standardowe oraz rzetelność pomiaru

Table 1. Variables for analysis – characteristics of the particular measurement scales: range of factor loadings, mean and standard deviation and reliability of measurement

Miary (liczba itemów)	Statystyki poszczególnych skal		
	Ładunki czynnikowe	Średnie i odchylenia std.	Alfa Cronbacha
Agresywność – miara ogólna (15)	0,51–0,71**	28,31 (11,33)	0,91
Zachowania agresywne – podskala (5)	0,74–0,84*	7,14 (3,41)	0,85
Pozytywna postawa wobec agresji – podskala (5)	0,75–0,83*	9,33 (4,84)	0,86
Agresywna norma subiektywna – podskala (5)	0,77–0,82*	11,85 (5,08)	0,85
Problemy eksternalizacyjne w dzieciństwie (6)	0,59–0,83*	13,03 (4,47)	0,82
Deficyty samokontroli (6)	0,52–0,74*	12,91 (3,83)	0,72
Poszukiwanie wrażeń (4)	0,76–0,81*	9,14 (3,35)	0,80
Poziom frustracji/anomii (9)	0,60–0,76*	17,81 (5,60)	0,84
Funkcjonalność wychowawcza rodziny (12)	0,55–0,75***	33,32 (8,33)	0,92
Więzi z rodzicami (4)	0,59–0,89*	11,36 (3,15)	0,77
Kontrola rodzicielska (5)	0,60–0,80*	11,50 (3,47)	0,74

Objaśnienia: * ładunki dla jednoczynnikowego rozwiązania czynnikowego (jeden czynnik o wartości własnej powyżej 1 w analizie metodą głównych komponentów); ** ładunki dla jednego czynnika wtórego w hierarchicznej analizie trzech czynników ukośnych; *** ładunki dla jednego czynnika wtórego w hierarchicznej analizie dwóch czynników ukośnych.

Źródło: Opracowanie własne.

Explanations: * Loads for single-factor factor solution (single factor of own value over 1 in the analysis with the principal component method); ** loads for a single secondary factor in a hierarchical analysis of three oblique factors; *** loads for a single secondary factor in a hierarchical analysis of two oblique factors.

Source: Developed by the author.

Wszystkie są pierwotnie lub wtórnie jednowymiarowe w świetle analiz czynnikowych. Ich rzetelność wewnętrzna jest zadowalająca (współczynniki alfa Cronbacha są w przedziale 0,72–0,92).

Tabela 2 pokazuje strukturę czynnikową wszystkich miar ryzyka i protekcji – łącznie. Analiza czynnikowa ujawnia dwa czynniki o wartości własnej powyżej 1. Czynniki te odpowiadają podziałowi czynników etiologicznych na czynniki ryzyka i czynniki ochronne, co uzasadnia posługiwanie się ogólnymi indeksami ryzyka i protekcji w dalszych analizach.

Tabela 2. Eksploracyjna analiza czynnikowa zestawu zmiennych niezależnych (czynników ryzyka i czynników chroniących (metodą głównych składowych z rotacją Varimax).

Table 2. Explorative factor analysis of a set of independent variables (risk factors and protective factors) with the principal components method with Varimax rotation.

Zmienne	Ładunki czynnikowe	
	Czynnik 1 (indeks ryzyka agresji)	Czynnik 2 (indeks zasobów rodziny)
Funkcjonalność wychowawcza	–0,14	0,85
Więzi z rodzicami	–0,08	0,80
Kontrola rodzicielska	0,36	0,56
Poszukiwanie wrażeń	0,72	0,04
Deficyt samokontroli	0,79	0,24
Problemy eksternalizacyjne	0,79	–0,08
Poziom frustracji	0,49	–0,24
Wariancja wyjaśniona (%)	31%	26%

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Developed by the author.

Osoby badane

Próba liczyła 229 osób. Byli to uczniowie szkół średnich i zawodowych z województwa opolskiego i śląskiego. Dobór respondentów odbywał się według dostępności. Wiek respondentów wynosił średnio 18,05 (przy odchyleniu standardowym 1,06 i całkowitym rozrzucie 16–20 lat). Mężczyźni stanowili większość próby (58,9%). Mieszkańcy miast średniej wielkości byli najliczniejszą grupą w próbie (43%), mieszkańcy wsi stanowili 21% próby, mieszkańcy małych miast – 25%, dużych miast – 5% (6% respondentów nie udzieliło odpowiedzi na pytanie o miejsce zamieszkania).

Ponad 20% respondentów zadeklarowało wyższe wykształcenie matki, matki 44% mają się średnie wykształcenie, wykształcenie zawodowe lub podstawowe ma 35% matek osób badanych (a braki danych stanowią 1% próby). W przypadku wykształcenia ojców odsetki kształtują się następująco: 13% ojców ma wykształcenie wyższe, średnie posiada 41%, zawodowe lub podstawowe – 44% a 2% uczestników badania nie podało informacji.

Techniki analizy danych

W badaniach wykorzystałem analizę czynnikową i analizę rzetelności (do sprawdzenia jakości narzędzi badawczych) oraz korelację Pearsona i analizę regresji wielokrotnej i analizę regresji czynnikowej (do weryfikacji hipotez dotyczących zależności między zmiennymi). Analiza czynnikowa była też użyta do sprawdzenia zasadności stworzenia indeksów zbiorczych ryzyka i protekcji. Procedury te zostały wykonane za pomocą programu *Statistica*.

Rezultaty badań

Tabela 3 przedstawia korelacje Pearsona obliczone pomiędzy wszystkimi zmiennymi uwzględnionymi w badaniu. Wszystkie współczynniki o wartości bezwzględnej powyżej 0,13 są istotne statystycznie ($p < 0,05$). Można stwierdzić, że gotowość do agresji interpersonalnej jest skorelowana dodatnio z problemami eksternalizacyjnymi w dzieciństwie (0,44), z deficytami samokontroli (skłonnością do dewiacji) (0,40), poszukiwaniem wrażeń (0,40) oraz nasileniem frustracji (0,20). Gotowość do agresji nie koreluje znacząco z funkcjonalnością wychowawczą rodziny, więzią z rodzicami, ani nasileniem kontroli rodzicielskiej. Oznacza to, że już na wstępie można zakwestionować słuszność modelu równoważenia ryzyka.

W tabeli 4 przedstawione są wyniki analizy regresji metodą krokową, które wskazują predyktywność trzech czynników ryzyka. Istotne są: eksternalizacyjne problemy w dzieciństwie ($\beta = 0,25$), deficyty samokontroli ($\beta = 0,20$), potrzeba silnych wrażeń ($\beta = 0,19$). Czwarty czynnik ryzyka (frustracja) oraz żaden z czynników protekcyjnych nie znalazł się w równaniu regresji.

Tabela 3. Macierz korelacji w testowanym zbiorze zmiennych (Próba: N = 229)
Table 3. Matrix of correlations in the tested set of variables (Sample: N = 229)

Zmienne	AGR	Beh	Att	Sub	Ext	Sco	Sen	Fru	Upb	Pbo	Pco
AGR	1,00	0,77	0,90	0,86	0,44	0,40	0,40	0,20	-0,12	-0,10	0,12
Beh		1,00	0,61	0,47	0,38	0,29	0,30	0,18	-0,17	-0,11	0,03
Att			1,00	0,63	0,42	0,41	0,36	0,20	-0,07	-0,08	0,17
Sub				1,00	0,33	0,32	0,34	0,12	-0,08	-0,06	0,08
Ext					1,00	0,47	0,49	0,25	-0,14	-0,05	0,12
Sco						1,00	0,43	0,25	0,08	0,05	0,37
Sen							1,00	0,15	-0,02	-0,01	0,11
Fru								1,00	-0,21	-0,09	0,07
Upb									1,00	0,56	0,25
Pbo										1,00	0,23
Pco											1,00

Objaśnienia: Agresywność (AGR), Zachowanie agresywne – podskala (Beh), Pozytywna postawa wobec agresji – podskala (Att), Agresywna norma subiektywna – podskala (Sub), Zachowanie eksternalizacyjne w dzieciństwie (Ext), Deficyt samokontroli (Sel), Poszukiwanie wrażeń (Sen), Poziom frustracji/anomii (Fru), Funkcjonalność wychowawcza rodziny (Upb), Relacje z rodzicami (Pbo), Kontrola rodzicielska (Pco). Korelacje w przedziale od -0,13 do 0,13 są nieistotne.

Źródło: Opracowanie własne.

Explanations: Aggression (AGR), Aggressive behaviour – subscale (Beh), Positive attitude towards aggression – subscale (Att), Aggressive subjective norm – subscale (Sub), Externalisation behaviour in childhood (Ext), Self-control deficit (Sel), Sensation seeking (Sen), Frustration/anomy level (Fru), Upbringing functionality of the family (Upb), Relations with parents (Pbo), Parental control (Pco). Correlations in the -0.13 to 0.13 range are insignificant.

Source: Developed by the author.

Tabela 4. Predyktory gotowości do agresji interpersonalnej wyselekcjonowane w analizie regresji metodą krokową w przód (N = 229)

Table 4. Predictors of the readiness to engage in interpersonal aggression selected in the forward stepwise regression analysis (N = 229)

Predyktory gotowości do agresji	Statystyki		
	Beta	t	p
Eksternalizacyjne problemy w dzieciństwie	0,25	3,64	0,000
Potrzeba silnych wrażeń	0,19	2,79	0,006
Deficyty samokontroli	0,20	3,02	0,003
			$R^2_{\text{poprawiony}} = 0,259$
Zmienne usunięte z równania: <i>frustracja, kontrola rodzicielska, funkcjonalność rodziny, więzi z rodzicami</i>			

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Developed by the author.

Kolejna tabela (por. Tab. 5) przedstawia wynik testowania interakcji indeksu ryzyka z indeksem protekcji względem agresywności jako zmiennej zależnej. Istotnymi predyktorami zmiennej zależnej są: indeks ryzyka ($\beta = 0,50$; $p = 0,000$) oraz iloczyn ryzyka i protekcji ($\beta = 0,14$; $p = 0,016$), niestotny jest indeks protekcji ($\beta = -0,04$; $p > 0,10$). Brak istotności efektu głównego indeksu protekcji wskazuje na nieadekwatność modelu równoważenia ryzyka do danych empirycznych.

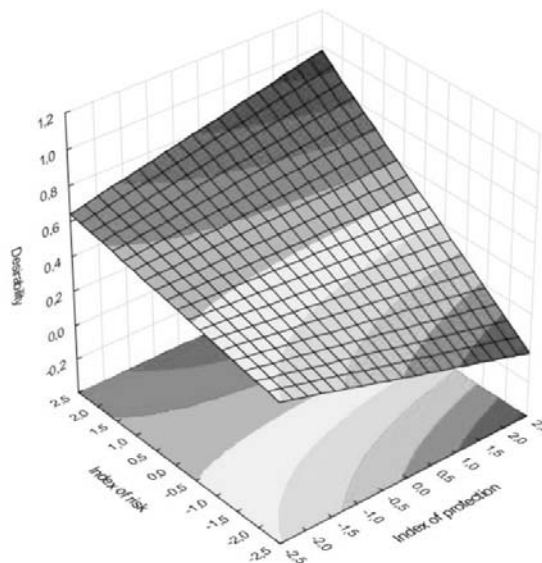
Tabela 5. Indeks ryzyka i indeks protekcji a gotowość do agresji interpersonalnej młodzieży – analiza regresji czynnikowej (N = 229)

Table 5. Risk index and protection index and the readiness to engage in interpersonal aggression in young persons – factorial regression analysis (N = 229)

Predyktory gotowości do agresji	Statystyki		
	Beta	t	p
A. Indeks ryzyka	0,50	8,70	0,000
B. Indeks protekcji	-0,04	-0,69	0,488
Interakcja A x B	0,14	2,44	0,016
			$R^2_{\text{poprawiony}} = 0,270$

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Developed by the author.

Rys. 1. Wykres powierzchniowy ilustrujący interakcję indeksu ryzyka i indeksu protekcji względem poziomu agresywności (ilustracja do Tab. 5). Źródło: Opracowanie własne.

Fig. 1. Surface graph presenting the interaction of the risk index and the protection index in relation to the level of aggressiveness (illustration to Tab. 5). Source: Developed by the author.

Interakcja indeksów ryzyka i protekcji została zilustrowana na wykresie powierzchniowym (por. Rys. 1). Kluczowych informacji na wykresie tego ro-

dzaju dostarcza jego położenie i kształt powierzchni (funkcja *Desirability*) w powiązaniu ze współrzędnymi zmiennych niezależnych na płaszczyźnie poziomej. Usytuowanie na osi pionowej odpowiada wartości zmiennej zależnej a miejsce wyznaczone współrzędnymi poziomymi opisuje kombinację wartości zmiennych niezależnych. Płaska powierzchnia wykresu występuje w przypadku braku efektu interakcji. Wyraźne zakrzywienie wykresu jest charakterystyczne dla interakcji dwóch zmiennych niezależnych. Kształt krzywizny informuje o naturze interakcji. O zjawisku protekcji można byłoby wnioskować, gdyby wykres obniżał się w części odpowiadającej wysokiemu nasileniu indeksu ryzyka i wysokiemu nasileniu indeksu protekcji. Prezentowany niżej wykres opisuje inny układ zależności interakcyjnej. W przypadku osób z wysokim indeksem protekcji istnieje silny związek indeksu ryzyka z poziomem agresywności (niski indeks ryzyka prowadzi wówczas do bardzo niskiego poziomu agresywności a wysoki indeks ryzyka – do bardzo wysokiego poziomu agresywności). W przypadku osób z niskim indeksem protekcji agresywność również wzrasta ze wzrostem indeksu ryzyka, lecz relacja ta jest wyraźnie słabsza (gradient jest bardziej płaski). Okazuje się, że wysokie nasilenie rodzinnych czynników uważanych za czynniki chroniące, zamiast osłabiać działanie czynników ryzyka, może je istotnie wzmacniać. Poza tym najniższe wskaźniki agresji występują u osób, które sytuują się nisko na skali ryzyka a wysoko na skali protekcji.

Kolejne tabele (por. Tab. 6–9) zawierają wyniki testowania efektów interakcyjnych poszczególnych zmiennych tworzących indeks ryzyka z indeksem protekcji względem gotowości do agresji jako zmiennej zależnej. Interakcje są istotne w przypadku skojarzenia indeksu protekcji z problemami internalizacyjnymi w dzieciństwie ($\beta = 0,15$; $p = 0,014$), potrzebą silnych wrażeń ($\beta = 0,16$; $p = 0,008$) i deficytów samokontroli ($\beta = 0,16$; $p = 0,014$). Nie ujawniła się interakcja indeksu protekcji z poziomem frustracji ($\beta = -0,08$, $p > 0,10$). Wszystkie wykresy powierzchniowe ilustrujące efekty interakcji przedstawiają układ zależności podobny do przedstawionego na rysunku 1. Z tego powodu nie będą prezentowane.

Tabela 6. Problemy eksternalizacyjne w dzieciństwie i indeks protekcji a gotowość do agresji interpersonalnej młodzieży – analiza regresji czynnikowej (N = 229)

Table 6. Externalisation problems in childhood and the protection index and the readiness to engage in interpersonal aggression of young persons – factorial regression analysis (N = 229)

Predyktory gotowości do agresji	Statystyki		
	Beta	t	p
A. Problemy eksternalizacyjne	0,42	7,07	0,000
B. Indeks protekcji	-0,04	-0,70	0,485
Interakcja A x B	0,15	2,47	0,014
			$R^2_{\text{poprawiony}} = 0,206$

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Developed by the author.

Tabela 7. Potrzeba silnych wrażeń i indeks protekcji a gotowość do agresji interpersonalnej młodzieży – analiza regresji czynnikowej (N = 229)**Table 7. Powerful sensations seeking and the protection index and the readiness to engage in interpersonal aggression of young persons – factor regression analysis (N = 229)**

Predyktory gotowości do agresji	Statystyki		
	Beta	t	p
A. Potrzeba silnych wrażeń	0,38	6,17	0,000
B. Indeks protekcji	-0,05	-0,85	0,394
Interakcja A x B	0,16	2,70	0,008
			R ² _{poprawiony} = 0,179

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Developed by the author.

Tabela 8. Deficyty samokontroli i indeks protekcji a gotowość do agresji interpersonalnej młodzieży – analiza regresji czynnikowej (N = 229)**Table 8. Self-control deficit and the protection index and the readiness to engage in interpersonal aggression of youth – factorial regression analysis (N = 229)**

Predyktory gotowości do agresji	Statystyki		
	Beta	t	p
A. Deficyty samokontroli	0,41	6,68	0,000
B. Indeks protekcji	-0,09	-1,47	0,144
Interakcja A x B	0,16	2,49	0,014
			R ² _{poprawiony} = 0,193

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Developed by the author.

Tabela 9. Poziom frustracji i indeks protekcji a gotowość do agresji interpersonalnej młodzieży – analiza regresji czynnikowej (N = 229)**Table 9. Frustration level and the protection index and the readiness to engage in interpersonal aggression of young persons – factorial regression analysis (N = 229)**

Predyktory gotowości do agresji	Statystyki		
	Beta	t	p
A. Poziom frustracji	0,19	2,85	0,005
B. Indeks protekcji	-0,04	-0,63	0,528
Interakcja A x B	-0,08	-1,15	0,252
			R ² _{poprawiony} = 0,031

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Developed by the author.

W tabelach 10–12 przedstawione są rezultaty testowania interakcji indeksu ryzyka z poszczególnymi rodzinnymi czynnikami protekcyjnymi. Istotna statystycznie jest interakcja indeksu ryzyka z więzią z rodzicami ($\beta = 0,12$; $p = 0,033$). Dwie zależności interakcyjne są na granicy istotności statystycznej – interakcja indeksu ryzyka z funkcjonalnością rodziny generacyjnej ($\beta = 0,11$; $p = 0,067$) oraz interakcja indeksu ryzyka z kontrolą rodzicielską ($\beta = 0,10$; $p = 0,093$). Wykresy powierzchniowe prezentują układ zależności podobny do przedstawionego na rysunku 1. Pomijam więc ich prezentację.

Tabela 10. Indeks ryzyka i funkcjonalność wychowawcza rodziny a gotowość do agresji interpersonalnej młodzieży – analiza regresji czynnikowej (N = 229)

Table 10. Risk index and upbringing functionality of the family and the readiness to engage in interpersonal aggression young persons – factorial regression analysis (N = 229)

Predyktory gotowości do agresji	Statystyki		
	Beta	t	p
A. Indeks ryzyka	0,49	8,52	0,000
B. Funkcjonalność rodziny	-0,05	-0,89	0,374
Interakcja A x B	0,11	1,84	0,067
$R^2_{\text{poprawiony}} = 0,263$			

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Developed by the author.

Tabela 11. Indeks ryzyka i więź z rodzicami a gotowość do agresji interpersonalnej młodzieży – analiza regresji czynnikowej (N = 229)

Table 11. Risk index and relationship with parents and the readiness to engage in interpersonal aggression of young persons – factorial regression analysis (N = 229)

Predyktory gotowości do agresji	Statystyki		
	Beta	t	p
A. Indeks ryzyka	0,50	8,85	0,000
B. Więź z rodzicami	-0,05	-0,90	0,367
Interakcja A x B	0,12	2,15	0,033
$R^2_{\text{poprawiony}} = 0,268$			

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Developed by the author.

Tabela 12. Indeks ryzyka i kontrola rodzicielska a gotowość do agresji interpersonalnej młodzieży – analiza regresji czynnikowej (N = 229)**Table 12. Risk index and parental control and the readiness to engage in interpersonal aggression of young persons – factorial regression analysis (N = 229)**

Predyktory gotowości do agresji	Statystyki		
	Beta	t	p
A. Indeks ryzyka	0,50	8,49	0,000
B. Kontrola rodzicielska	-0,01	-0,14	0,892
Interakcja A x B	0,10	1,69	0,093
			R ² _{poprawiony} = 0,256

Źródło: Opracowanie własne.

Source: Developed by the author.

Wnioski

Badania nie pozwoliły potwierdzić wskazanych na wstępie modeli działania czynników protekcyjnych względem relacji pomiędzy czynnikami ryzyka a gotowością do agresji interpersonalnej. *Model równoważenia ryzyka* zakładający, że czynniki protekcyjne wykazują przeciwstawne (kompensujące) działanie wobec działania czynników predysponujących należy odrzucić, ponieważ w krokowej analizie regresji wszystkie czynniki protekcyjne nie zmieściły się ostatecznie w równaniu regresji (mimo istnienia znaczących ujemnych korelacji z gotowością do agresji). *Model protekcyjny* należy również odrzucić, czyniąc to pomimo zarejestrowania istotnych efektów interakcyjnych czynników chroniących z czynnikami ryzyka. Problem polega na tym, że z analizy wykresów powierzchniowych, ilustrujących charakter interakcji, nie wynika, że mamy do czynienia ze zjawiskiem protekcji, czyli obniżenia dysfunkcji u osób obciążonych czynnikiem ryzyka w obecności czynnika ochronnego. Badania pozwalają natomiast przyjąć, że mamy do czynienia z układem zależności podobnym do opisanego w literaturze terminem „na lepsze i na gorsze”. Wysokie nasilenie takich czynników, jak funkcjonalność wychowawcza rodziny generacyjnej, więź z rodzicami i kontrola rodzicielska, niekoniecznie musi prowadzić do zmniejszenia gotowości do agresji interpersonalnej młodzieży. W obecności biopsychicznych predyspozycji do dewiacji (w postaci neurobehawioralnego rozhamowania) te – wydawałoby się pozytywne rozwojowo – czynniki rodzinne mogą wzmacniać ryzyko, zamiast je redukować.

Bibliografia

- Agnew R., *Building on the foundation of General Strain Theory: Specifying the types of strain most likely to lead to crime and delinquency*, „Journal of Research in Crime and Delinquency” 2001, nr 38(4).
- Ajzen I., *The theory of planned behavior*, „Organizational Behavior and Human Decision Processes” 1991, nr 50.
- Achenbach T.M., Ivanova M.Y., Rescorla L.A., Turner L.V., Althoff R.R. *Internalizing/externalizing problems: Review and recommendations for clinical and research applications*, „Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry” 2016, nr 55(8).
- Baumrind D., *Effective parenting during the early adolescent transition*, [w:] P.A. Cowan i M. Hetherington (red.), *Family transitions*, Erlbaum, Hillsdale 1991.
- Baumrind D., *Current patterns of parental authority*, „Developmental Psychology Monographs” 1971, nr 4.
- Black K. i Lobo M., *A conceptual review of family resilience factors*, „Journal of Family Nursing” 2008, nr 14(1).
- Buker H., *Formation of self-control: Gottfredson and Hirschi’s general theory of crime and beyond*, „Aggression and Violent Behavior” 2011, nr 16(3).
- Cloninger C.R., Svrakic D.M. i Przybeck T.R.C., *A psychobiological model of temperament and character*, „Archives of General Psychiatry” 1993, nr 50.
- Crick N.R., Dodge, K.A., *A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children’s social adjustment*, „Psychological Bulletin” 1994, nr 115(1).
- Czapów C., *Wychowanie resocjalizujące*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1978.
- Czapów C., Jedlewski S., *Pedagogika resocjalizacyjna*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1971.
- Daitzman R., Zuckerman M., *Disinhibitory sensation seeking, personality and gonadal hormones*, „Personality and Individual Differences” 1980, nr 1(2).
- Fishbein M., Ajzen I., *Belief, attitude, intention and behavior: An introduction to theory and research*, Addison–Wesley, Reading 1975.
- Garnezy N., Masten A.S., Tellegen A., *The study of stress and competence in children: a building block for developmental psychopathology*, „Child Development” 1984, nr 55.
- Gerrard M., Gibbons F.X., Houlihan A.E., Stock M.L., Pomery E.A., *A dual process approach to health risk decision making: The prototype willingness model*. „Developmental Review” 2008, nr 28.
- Gottfredson M.R., Hirschi T., *A general theory of crime*, Stanford University Press, Stanford 1990.
- Grasmick H.G., Tittle C.R., Bursik R.J., Arneklev B.J., *Testing the core empirical implications of Gottfredson and Hirschi’s general theory of crime*, „Journal of Research in Crime and Delinquency” 1993, nr 30(1).
- Henry C.S., Sheffield Morris A., Harrant A.W., *Family resilience: Moving into the third wave*, „Family Relations” 2015, nr 64(1).
- Hirschi T., *Causes of delinquency*, University of California Press, Berkeley 1969.

- Hoyle R.H., Stephenson M.T., Palmgreen P., Lorch E.P., Donohew R.L., *Reliability and validity of a brief measure of sensation seeking*, „Personality and Individual Differences” 2002, nr 32(3).
- Horvath P., Zuckerman M., *Sensation seeking, risk appraisal, and risky behaviour*, „Personality and individual differences” 1993, nr 14(1).
- Kirisci L., Tarter R.E., Reynolds M., Vanyukov M., *Individual differences in childhood neurobehavior disinhibition predict decision to desist substance use during adolescence and substance use disorder in young adulthood: A prospective study*, „Addictive Behaviors” 2006, nr 31.
- Kumpfer K.L., Alvarado R., *Family-strengthening approaches for the prevention of youth problem behaviors*, „American Psychologist” 2003, nr 58(6–7).
- Kumpfer K.L., Alvarado R. i Whiteside H.O., *Family-based interventions for substance use and misuse prevention*, „Substance Use & Misuse” 2003, nr 38(11–13).
- Kumpfer K.L., Molgaard V., Spoth R., *The Strengthening Families Program for the prevention of delinquency and drug use*, „Preventing childhood disorders, substance abuse, and delinquency” 1996, nr 3.
- Kumpfer K.L., Turner C.W., *The social ecology model of adolescent substance abuse: Implications for prevention*, „International Journal of the Addiction” 1990–1991, nr 25(4A).
- Kwiatkowski P., *Rodzinne i temperamentalne uwarunkowania zachowań problemowych młodzieży*, [w:] A. Kamiński i M. Dobijański (red.), *Uzależnienia jako wyzwanie dla współczesnego pedagoga resocjalizacyjnego*, Ogólnopolskie Stowarzyszenie Pracowników Resocjalizacji i Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, Warszawa 2018.
- Kwiatkowski P., *Teoretyczne konteksty profilaktyki niedostosowania społecznego*, Oficyna ATUT, Wrocław 2016.
- Kwiatkowski P., *Resiliencja rodziny jako źródło pozytywnej adaptacji młodzieży*, „Wychowanie w Rodzinie”, t. XIII (1/2016).
- Kwiatkowski P., Jurczyk-Romanowska E., *Funkcjonalność wychowawcza rodziny a ryzykowna aktywność młodzieży w Internecie*, „Wychowanie w Rodzinie”, t. XVIII (2/2018) [w tym tomie].
- Lemerise E.A., Arsenio W.F., *An integrated model of emotion processes and cognition in social information processing*, „Child Development” 2000, nr 71(1).
- Masten A.S., Monn A.R., *Child and family resilience: A call for integrated science, practice, and professional training*, „Family Relations” 2015, nr 64(1).
- Moeller S.B., *The metacognitive anger processing (MAP) scale: Preliminary testing*, „Behavioural and Cognitive Psychotherapy” 2016, nr 44(4).
- Olson D., *FACES IV and the circumplex model: Validation study*, „Journal of Marital and Family Therapy” 2011, nr 37(1).
- Ostaszewski, K., *Zachowania ryzykowne młodzieży w perspektywie mechanizmów resilience*, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 2014.
- Ostaszewski, K., *Podstawy teoretyczne profilaktyki zachowań problemowych młodzieży*, [w:] M. Deptuła (red.), *Diagnostyka, profilaktyka i socjoterapia w teorii i praktyce pedagogicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2005.
- Ostaszewski K., *Czynniki ryzyka i czynniki chroniące w zachowaniach ryzykownych dzieci i młodzieży*, [w:] *Czynniki chroniące młodzież 15-letnią przed podejmowaniem zachowań ryzykownych. Raport z badań HBSC 2006*, Instytut Matki i Dziecka, Warszawa 2006.

- Patrick C.J., Fowles D.C., Krueger R.F., *Triarchic conceptualization of psychopathy: Developmental origins of disinhibition, boldness, and meanness*, „Development and Psychopathology” 2009, nr 21(3).
- Pospiszyl K., *Psychopatia*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1985.
- Reykowski J., Kochańska G., *Szkice z teorii osobowości*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1980.
- Steinberg L., *Risk taking in adolescence new perspectives from brain and behavioral science*, „Current Directions in Psychological Science” 2007, nr 16(2).
- Steinberg L., *A social neuroscience perspective on adolescent risk-taking*. „Developmental Review” 2008, nr 28(1).
- Steinberg L., Elmen J.D., Mounts N.S., *Authoritative parenting, psychosocial maturity, and academic success among adolescents*, „Child Development” 1989, nr 60(6).
- Tarter R.E., Kirisci L., Mezzich A., Cornelius J.R., Pajer K., Vanyukov M., Gardner W., Blackson T., Clark D., *Neurobehavioral disinhibition in childhood predicts early age at onset of substance use disorder*, „American Journal of Psychiatry” 2003, nr 160(6).
- Walsh F., *Family resilience: A developmental systems framework*, „European Journal of Developmental Psychology” 2016, nr 13(3).
- Walsh F., *Family resilience: A framework for clinical practice*, „Family Process” 2003, nr 42(1).
- Walters G., *Criminal belief systems: An integrated-interactive theory of lifestyles*. Greenwood Publishing Group, Westport 2002.
- Zuckerman M., *Sensation seeking: A comparative approach to a human trait*, „Behavioral and brain sciences” 1984, nr 7(3).
- Zuckerman M., *P-Impulsive sensation seeking and its behavioral, psychophysiological and biochemical correlates*, „Neuropsychobiology” 1993, nr 28.